

3. *Психосоциальная коррекция и реабилитация несовершеннолетних с девиантным поведением /Под ред. С.А.Беличевой. – М.: Образование, 1999. – 289 с.*
4. *Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – М.: Прогресс, 1994. – 355 с.*
5. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: Пер. с англ./Общ. ред. и предисл. Толстых А.В. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344с.
6. Jenkins Richard L. Motivation and Frustration in Delinquency // American Journal of Orthopsychiatry. – 1957/ - XXVII. – P. 528 – 537.
7. Parker K.D. et al. Fear of crime and the likelihood of victimization: A biethnic comparison // Journal of Social Psychology. 1993. V. 133. P. 723 – 732.

РОЗВИТОК ОБРАЗУ Я У ПІДЛІТКІВ ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ

Пушкар В.А.

В результаті порівняння результатів експериментального дослідження становлення образу Я виявлено суттєві відмінності в ставленні до себе учнів масових шкіл та шкіл – інтернатів

Ключові слова: *образ Я, самоставлення, самосприйняття.*

Формування образу Я на думку психологів – складний довготривалий процес, який починає формуватися з перших місяців життя дитини і досягає свого піку в підлітковому віці. Більшість зарубіжних і вітчизняних психологів вважають цей період перехідним, важким, переломним, на якому відбувається великий стрибок у розвитку власної самосвідомості, відкриття і становлення відносно стійкого образу Я. Саме тому є актуальним вивчення розвитку образу Я на цьому віковому етапі в дітей, які виховуються в інтернатних закладах освіти.

Об'єкт дослідження – образ Я у підлітків.

Предмет дослідження – розвиток змісту образу Я у підлітків, що навчаються в школі-інтернаті.

Мета – дослідити зміни і трансформації змісту образу Я у підлітків – сиріт в школі-інтернаті.

Діти – сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, з самого народження розвиваються в особливій атмосфері. Відсутність підтримки з боку батьків, матеріальні труднощі, невизначеність перспектив соціального розвитку суспільства посилюють розгубленість вихованців шкіл-інтернатів щодо вибору власної лінії

поведінки у взаємодії з оточуючим світом. Втрата емоційного контакту з рідними позначається на розвитку особистості, самоприйнятті та самовідношенні дитини. Маючи більш обмежений особистий досвід у спілкуванні в порівнянні з дітьми, які виховуються в повноцінних сім'ях, породжує в них невміння побудови соціальних навичок та стосунків з оточуючими. Тому одним з важливих питань є вивчення того, як розвивається в таких умовах відношення дитин до себе, її самооцінка, уявлення і знання про себе.

При вивченні літератури (5), присвяченої особливостям розвитку дитини в умовах виховання в інтернатних закладах, було визначено, що формування образу Я дітей-сиріт та становлення особистості відбувається особливим, нетиповим шляхом, не характерним для дітей з повноцінних сімей, які оточені увагою та ласкою. Тому у нас виникло припущення, що на становлення образу Я та змістовне його наповнення у дітей-сиріт будуть впливати умови проживання дітей, соціальне оточення, в якому знаходяться діти, і система відносин між педагогічним колективом та дітьми, які склалися в даному закладі.

Становлення особистості і формування образу Я відбувається в процесі життя особистості, як унікальний і неповторний продукт самої особистості, який обумовлений багатьма факторами.

Більшість авторів відводять роль соціальному оточенню дитини для формування її образу Я і вважають, що саме воно є головним джерелом уявлення дитини про себе. По мірі ускладнення взаємовідносин з дорослими, з розвитком пізнавальних здібностей образ Я набуває нових якостей і якісно змінюється в перехідний період у підлітків.

Серед багатьох особистісних особливостей, які характерні підлітку, особливо виділяються формування в нього почуття дорослості і образу Я. Приблизно в 12-13 років виникає інтерес до свого внутрішнього світу, а потім відбувається постійне ускладнення і поглиблення самопізнання. Підліток відкриває для себе свій внутрішній світ, прагне зрозуміти, який він є насправді, і уявляє, яким би він хотів бути. Пізнати йому себе допомагають друзі, в яких він дивиться, як в дзеркало, в пошуках подібності і близькі дорослі.

В дослідженні вчених (1; 3; 4;) зазначено, що для особистісного розвитку та становлення образу Я важливе значення мають контакти з близькими дорослими. Вони являються головним джерелом інформації як про себе, так і про інших. Саме в контактах з дорослими дитина оцінює себе шляхом порівняння з ідеалом, бере зразки для наслідування.

В дослідженнях (1; 2;) зазначено, що поняття Я, Образ Я у дитини формується внаслідок відображеного поняття інших людей про них. В ході розвитку дитини і її спілкування із значимими дорослими вони переносять їхню оцінку і їх відношення на себе і сприймають себе так, як, на їхню думку, сприймають їх дорослі. Р.Бернс зазначає, що головним орієнтиром являється Я другої людини, тобто уявлення людини про те, що думають про неї інші.

Чамата Я.П вважає, що важливим еталоном у формуванні образу Я є колективна точка зору. В дослідженні Дж. Мід показано, що кожна людина формує образ Я, оцінюючи свої суб'єктивні переживання з колективної точки зору. Одним із важливих орієнтирів у встановленні власного образу Я являється Я – іншої людини – уявлення про те, що про нас подумують інші. Значна роль в цьому припускається образу Я оточуючих і включає три компоненти:

- уявлення про те, яким я здаюся іншій особі;
- уявлення про те, як цей інший оцінює;
- і пов'язану з цим самооцінку, почуття гордині або приниження.

Р.Бернс зазначає, щоб у дитини виникало почуття власної значущості, необхідно відноситись до дитини як до значимої.

В результаті узагальнення праць різних авторів він виділив чотири фактори, які сприяють розвитку образу Я. Перший – зворотний зв'язок (позитивний-негативний). Другий – значимі інші. Третій – власні успіхи або невдачі. Четвертий – це сама Я – концепція, яка може протистояти впливові оточуючих і бути активним регулятором.

В даній статті представлені результати вивчення особливостей розвитку та змістовного наповнення образу Я у підлітків, які виховуються в школі-інтернаті та масовій школі.

Для перевірки гіпотези було проведено експериментальне дослідження формування образу Я у дітей, які виховуються в закритих інтернатних закладах і дітей, які виховуються в повноцінній сім'ї. Досліджувані склали дві групи: експериментальну, до якої входили діти, які виховувались в інтернатному закладі, і контрольну (діти з повних сімей).

Метод нестандартного самоописання А.Кун "Хто Я", запропонований М.Куном та Т. Мак – Портландом, розрахований для визначення змістовного наповнення образу Я підлітків. Діти давали відповідь на запитання, звернене до самих себе, "Хто Я". Аналізуючи відповіді, їх було рознесено на десять категорій: формально-біографічні дані, відношення з оточуючими людьми, дорослими, ровесниками; цінності, переконання, права, обов'язки, ідеали;

відношення до свого віку, уявлення про власну дорослість, самостійність; самооцінка, прийняття себе, якості особистості, характер; уміння, інтереси, здібності, інтелект, життєві плани ("ким бути?", "яким бути?"); почуття, переживання, настрої, його вплив на поведінку; особливості поведінки; зовнішність, відношення до ровесників протилежної статі.

№п/п	Категорія висловлювання	Досліджувані	
		шк-інт.	мас.шк.
1.	Формально-біографічні, рольові дані	0,65	1
2.	Відношення з оточуючими людьми, дорослими, ровесниками	0,89	1
3.	Цінності, переконання, права обов'язки, ідеали	0,26	0,81
4.	Відношення до свого віку, уявлення про власну дорослість	0	0,91
5.	Самооцінка, прийняття себе, якості особистості, характер	0,86	1
6.	Уміння, інтереси, здібності, інтелект		
7.	Життєві плани (ким бути, яким бути)	0,42	0,89
8.	Почуття, переживання, настрої, їх вплив на поведінку	0,52	0,81
9.	Особливості поведінки	0,73	0,59
10.	Зовнішність, відношення до ровесників протилежної статі	0,36	0,48

Таб №1 Індекс значимості категорій для підлітків-сиріт і підлітків з масової школи

При опрацюванні результатів дослідження визначався індекс значимості категорій для підлітків-сиріт і підлітків масової школи. Також при опрацюванні судження учнів оцінювались за їх емоційним забарвленням. Домінування "негативних", "нейтральних", характеристик свідчить про тривожність, невпевненість у собі, негативний Образ Я. Навпаки позитивні відповіді притаманні учням з високим рівнем самоповаги, оптимістичним поглядом на життя.

Відповідно з цими критеріями в якості найбільш значимих в школі

- інтернаті виділяють такі критерії як: 1) відношення з оточуючими людьми, дорослими і ровесниками (0,89); 2) самооцінка, прийняття себе, якості особистості, характер (0,86); 3) уміння, інтереси, здібності, інтелект (0,86); 4) особливості поведінки (0,73).

Для учнів масової школи значимими є ті ж три категорії, але зі значно вищим індексом значимості: 1) відношення з оточуючими людьми, дорослими, ровесниками (0,86); 2) самооцінка, прийняття себе, якості особистості, характер (1); 3) уміння, інтереси, здібності, інтелект (1).

Перелік найзначиміших категорій в учнів школи-інтернату і в учнів масової школи однакові, адже труднощі, які виникають у підлітків, схожі, що можна пов'язати з головними новоутвореннями підліткового віку, зокрема інтерес до власної особистості, до власних якостей характеру, здібностей. Значні відмінності проявляються по IV категорії - відношення до свого віку, уявлення про власну дорослість, самостійність. Індекс значимості для учнів школи-інтернату дорівнює (0), в той час як для учнів масової школи ця категорія є однією із значимих (0,93).

У вихованців школи-інтернату малозначимою є категорія життєві плани (0,42), а для учнів масової школи вона є значимою (0,93).

Учні школи-інтернату в своїх висловлюваннях значно рідше висловлюються про свої життєві плани, що може свідчити про неготовність до самостійності, про невміння самостійно організувати своє життя.

На наступному етапі ми якісно проаналізували всі висловлювання по кожній категорії.

Висловлювання змістовного наповнювання до своїх дій і взаємин з іншими

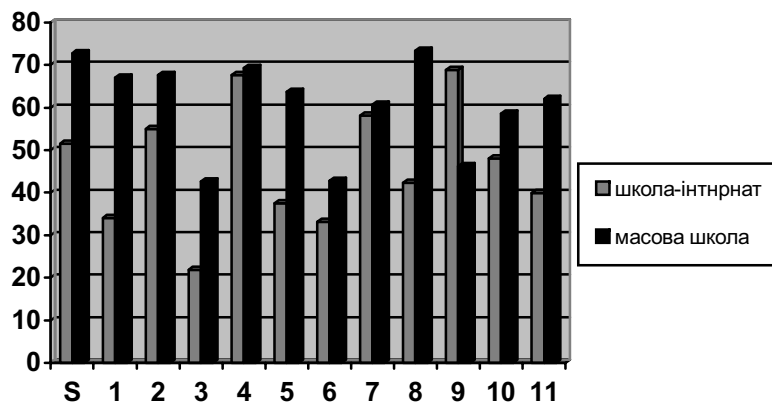
№п/п	Характер відношення	Досліджувані	
		шк.-інт.	мас.шк.
1.	позитивне висловлювання	63,50%	81,75%
2.	негативне висловлювання	11,30%	3,45%
3.	нейтральне висловлювання	26,20%	14,80%

За результатами дослідження видно, що кількість позитивних висловлювань про себе в школі-інтернаті менше, ніж у масовій школі, а негативних висловлювань більше. Майже у кожній анкеті самоопиання у підлітків школи-інтернату зустрічається негативне

висловлювання про себе, про свою власну поведінку, про оцінку, яку їм дають інші. Це може бути причиною того, що діти переймають оцінки дорослих і використовують їх для власної самооцінки. Непоодинокі такі висловлювання в самоописах учнів як : "Мої вчителі оцінюють мене не дуже добре, бо я часто порушую дисципліну". "Вихователі говорять, що я неакуратний".

Відмінності між підлітками школи-інтернату і масової школи при виконанні цього завдання проявляються в тому, що у дітей школи-інтернату більш негативне самоописання, в той час як в учнів масової школи простежується більше позитивних відповідей, яскравих, не схожих одна на одну, емоційно забарвлених. Самоописання учнів школи-інтернату нагадують в більшості випадків характеристику, в якій більшість відповідей відтворюють слова дорослих.

В самоописах учнів школи-інтернату в основному відповіді пов'язані навколо тих проблем, з якими вони найчастіше зустрічаються в школі, що їх хвилює на даний момент часу, майже немає планів на майбутнє, "Ким би я хотів бути?", "Яким я хотів би бути?", відповіді емоційно не забарвлені, в той час як в учнів масової школи відповіді емоційні, не схожі одна на одну, прослідковується в учнів індивідуальність, несхожість.

Порівняльна характеристика особливостей образу Я підлітків школи-інтернату та масової школи.

Мал. 1. Гістограма структури самоставлення підлітків-сиріт та підлітків з сімей.
 Умовні позначення: S- інтегральне почуття „за” або „проти” власного Я; 1 – самоповага;
 2- аутосимпатія; 3 – очікування позитивного ставлення інших; 4 – самоінтерес; 5 –

самовпевненість; 6 – ставлення інших; 7 – самоприйняття; 8 – самокерівництво; 9 – самозвинувачення; 10 – самоінтерес; 11 – саморозуміння;

Тест-опитувальник самовідношення В.В.Століна використовувався з метою виявлення особливостей формування образу Я в підлітків. Тест-опитувальник самоствавлення базується на принципі самозвіту, дозволяє виявити три рівні самоствавлення, які відрізняються мірою узагальнення:

1) глобальне самоствавлення; 2) самоствавлення диференційоване за самоповагою, аутосимпатією, самоінтересом, очікуваним ставленням до себе; 3) рівень конкретних дій у ставленні до свого Я (самовпевненість, ставлення до інших, самоприйняття, самопослідовність, самозвинувачення, саморозуміння).

В результаті порівняння результатів дослідження становлення образу Я виявилися суттєві відмінності в ставленні до себе. В учнів масової школи показник позитивного ставлення до себе значно вищий (72,78%), ніж у учнів школи-інтернату (51,48 %), що, відповідно, свідчить про наявність серед них більшої кількості дітей з негативним ставленням до себе.

Усі показники самоствавлення диференційовані за самоповагою, аутосимпатією, самоінтересом і очікуваним ставленням до себе є нижчими в учнів школи-інтернату в порівнянні з учнями масової школи.

Рівень самовпевненості в учнів школи-інтернату нижчий, ніж у їх ровесників з масової школи (37,49% проти 63,77%). Підлітки, перебуваючи постійно в замкненому колі спілкування під постійним контролем з боку дорослих, не можуть реально оцінити свої можливості, не впевнені у своїх діях.

По шкалі самозвинувачення показник у школі-інтернаті є значно вищим, ніж у масовій школі (68,85% проти 46,2%).

Порівнюючи дані досліджень, ми бачимо, що по шкалі самовпевненість, ставлення до інших, самоприйняття, самопослідовність, саморозуміння показники результатів є значно нижчими у учнів школи-інтернату. В ставленні до свого Я в учнів школи-інтернату спостерігається занижена самооцінка, значно нижчий рівень самовпевненості (37,49%проти 63,77%).

Ставлення інших до себе учні школи-інтернату оцінюють нижче (21,92%), ніж учні масових шкіл (42,64%). Вони вважають, що інші оцінюють їх так, як вони оцінюють самі себе. Самосприйняття себе в учнів школи-інтернату нижче, ніж у масовій школі (58,19% проти 60,74%).

Висновки

Виходячи з результатів експериментального дослідження, можемо стверджувати, що на формування образу Я впливає безліч факторів, але найбільше значення все - таки приділяється умовам, в яких виховується дитина, та соціальному оточенню.

За результатами дослідження виявляється залежність розвитку особистості дитини від умов життя і виховання. Так, деприваційний режим, в якому опинилися вихованці школи-інтернату, відсутність сім'ї, зв'язку між батьками і дітьми створює свій вплив на формування образу Я у підлітків школи-інтернату. Відсутність почуття захищеності, позитивної підтримки, почуття потреби, безумовного прийняття дорослими накладає свій відбиток на рівень конкретних дій у ставленні до свого Я, що проявляється у занижених самовпевненості, самосприйнятті, самоінтересі і саморозумінні. Відсутність позитивної оцінки з боку дорослого, переймання оцінних висловлювань дорослих на адресу дітей-сиріт призводить до заниженого самоставлення та постійного приниження свого Я.

1. Перебування дітей – сиріт в інтернатних закладах, в постійно збідненому середовищі, обмеження комунікативної активності межами навчального закладу значно обмежує соціальні контакти дітей, що призводить до формування збідненого образу Я дитини.

2. Переймаючи оцінку оточуючих, що в більшій мірі є негативною, вихованці закритих закладів недооцінюють себе, що призводить до формування приниженої самооцінки та нестійкого образу Я.

3. Режимні моменти, покроковий контроль з боку дорослих, неможливість дітей самостійно планувати свій час впливають на їхній рівень самостійності, дорослості.

4. Відсутність постійної позитивної підтримки з боку дорослих в школі-інтернаті, почуття захищеності, уваги, потреби призводить до формування невпевненості та нестійкості образу Я.

Література

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М.: Прогрес, 1986 – 420с.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М.: 1968.
3. Кон И.С. Открытие Я. М.: Политиздат 1978- 387с.
4. Мудрик А.В. Общение как фактор воспитания школьников. М.:1984.
5. Прихожан А.М. Толстых Н.Н. Дети без семьи. М.: Педагогика,1990 – 158с.
6. Психология личности: Тесты, опросники, методики. Н.В.Киршева, Н.В.Рябчикова. М.: Геликон, 1995-220с.